

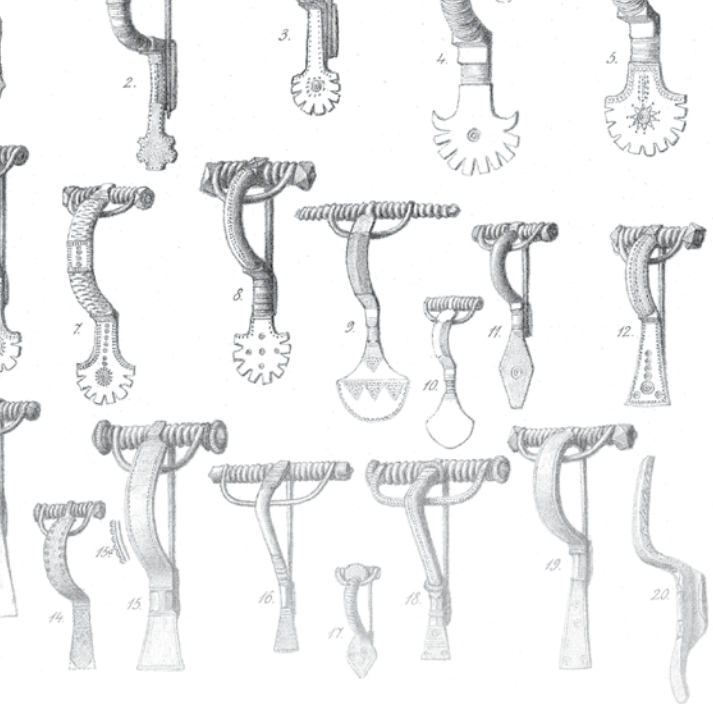
LIETUVOS BANKAS
EUROSISTEMA

LIETUVIŠKOS
PROGINĖS EURŲ
MONETOS

2 eurų
moneta,
skirta baltų
kultūrai

1

BALTŲ KULTŪRA

Apibrėžti baltų kultūrą, atriboti ją nuo artimiausių kaimynų kultūros, pasakyti, ką baltai davė Europos ir pasaulio kultūrai, ypač dvasinei, yra ne lengvas uždavinys. Juolab kad ši kultūra formavosi ne viena tūkstantmetį ir buvo nevienalytė. Joje susilydė vietinės sėnosios Narvos ir Nemuno kultūros su atneštinėmis indoeuropietiškosiomis, vadinamomis Virvelinės keramikos bei Rutulinių amforų vardais. Be to, baltų kultūra patyrė Pabaltijo finų, kitų kaimynų ir toli-

3

2

mų tautų kultūros įtakų. Kadangi baltų kalbos priklauso indoeuropiečių kalbų šeimai – sudaro joje atskirą grupę, pagrindinis kultūros dėmuo yra indoeuropietiškas. Šį dėmenį, nuo trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. pamažu įsivyravusį Rytų Pabaltijo, Baltarusijos ir Vidurio Rusijos teritorijoje, iš Vidurio Europos atnešė trisluoksnės patrilinearinės visuomenės – valdančiųjų, karių ir gyvulių augintojų bei žemdirbių – atstovai, asimiliavę vietines senąsias medžiotojų, žvejų ir ankstyvųjų žemdirbių kultūras. Vietinių kultūrų elementų, vadinamojo Senosios Europos substrato, išliko daugiau ten, kur vietos žmonių gyventa tankiau ir atokiau nuo magistralinių zonų, pvz., uždaresniuose didelių ežerų baseinuose.

Materialiajai kultūrai, kuri drauge įgalina atkurti ir kai kuriuos dvasinės kul-

4

tūros bruožus, daugiausia duomenų gauname iš archeologų tyrimų. Jais remiantis konstatuojama, kad neolito laikotarpiu pradėti statyti stulpinės konstrukcijos keturkampiai pastatai su dvišlaičiu ar keturšlaičiu stogu (kaip rodo skolinti žodžiai, tokių pastatų statybos iš baltų mokėsi finai). Vė-

liau imta kurti įtvirtintas gyvenvietes – piliakalnius, kur statomi panašūs ir ilgi stačiakampiai pastatai. Mirusiesiems laidoti pradėta pilti pilkapius, juosiamus akmenų vainikais, grioviais. Po IV a. piliakalnius apjuosus pylimais, grioviais, bokštais ir jiems vis labiau įgyjant gynybinį pobūdį, žmonės ima keltis į papėdžių gyvenvietes, pradeda statyti rentinius pastatus. Nuo XI a. gynybiniai įtvirtinimai taip išstobulėja, kad dalis piliakalnių tampa medinėmis pilimis. Įvairiose baltų žemėse būta kulto statinių (pvz., prūsų Nadruvoje, Vilniuje, dabartinės Arkikatedros vietoje, ant Birutės kalno Palangoje), randama apeiginių akmenų, buvusių šventviečių liudininkų. Prie baltų architektūros paminklų priskiriami ir senieji keliai, kūrgrindos, medgrindos. Tūkstančiai piliakalnių, pilkapiai ir pilkapynai, gynybiniai pylimai, apeiginiai akmenys sudaro išskirtinės vertės materialųjį paveldą, formuojantį nepakartojamą baltų pasaulio kultūrinį kraštovaizdį Lietuvoje, Latvijoje, Karaliaučiaus srityje, Lenkijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje – visur, kur gyventa baltų genčių.

Senosios baltų dailės apžvalgą dera pradėti nuo gintaro dirbinių, kurių tradicija, formuota vietinių gyventojų, veikta atėjų, išsilaike daugiau nei šešis tūkstantmečius. Ir šiuolaikinį žmogų žavi paprastos gintarinės žmonių ir gyvūnų figūrėlės, sagutės, grandys, kabučiai, o ypač puošnūs smulkių duobelių kryžma dekoruoti skridiniai. Gintaras baltų pasaulį susiejo su Pietų Europa, o formuojantis lietuvių ir latvių tautinei tapatybei tapo neatskiriama jų kultūrinės savasties dalimi. Dailės dirbiniuose labai svarbi buvo ornamentika. Vyravo, manoma, vietinės tradicijos geometrinis ornamentas, pagal kurio kompozicijų įvairovę baltai skiriami iš kitų genčių. Ta įvairovė ateina iki mūsų dienų, yra gerai atspindima, pavyzdžiui, tautinėse naujųjų laikų baltų juostose. Pasitaiko irgi iš vietinės tradicijos ateinančių zoomorfinių apeiginių lazdų, indų ir kitokių dirbinių, antropomorfinių stulpinių figūrų, nedidelių figūrėlių. Baltai labai mėgo metalinius papuošalus. Kai kurie jų – apgalviai, varpelio formos kabučiai, šaukštinės antkaklės, kryžiniai smeigtukai ir kt. – būdingi tik baltų gentims. Artėjant viduramžiams ima vyrėti zoomorfinis ornamentas, ypač roplio motyvas. Apskritai senovės baltų mene dar jaučiama vietinių Narvos ir Nemuno kultūros žmonių – medžiotojų, žvejų ir pirmųjų žemdirbių – pasaulėvaizdžio įtaka. Tos įtakos apraiškų ma-

tyti ir šiuolaikinių menininkų, ypač juvelyrų, medžio drožėjų darbuose. Fragmentiškų ir ne visada patikimų žinių apie baltų genčių mitologinius vaizdinius ir tikėjimus yra sveitimšalių ir daugiausia krikščionių rašytose viduramžių ir renesanso laikų kronikose. Čia užsimenama apie senovės baltams būdingą gamtmeldystę, pagarbą ugniai, ropliams, mirusiesiems. Tačiau svarbiausi šaltiniai mitologijai ir religijai atkurti yra tautosaka, ypač latvių dainos, baltų kalbos ir priešistorinis menas. Iš jų ryškėja susipynusi dvisluoksnė vaizdinių sistema. Kaip ir materialiosios kultūros atveju, pagrindiniu sluoksniu laikytinas indoeuropietiškas su dominuojančiais vyriškaisiais dievais, iš kurių svarbiausias buvo *Deiwas – šviesaus dangaus dievybė (plg. liet. *Dievas*, lat. *Dievs*, pr. *Deywis* – ta pati šaknis kaip ir žodyje *diena*, reiškusi „šviesi“; plg. tos pat kilmės graikų *Dzeusą* ir romėnų *Jupiterį*). Kiti svarbūs šio sluoksnio dievai, apie kuriuos turime daug medžiagos, yra *Perkūnas* (plg. liet. *perkūnas*, lat. tarm. *pērkūns*, pr. *percunis*; kilmė neaiški, galbūt šaknis sietina su *perti*, „mušti, pliekti“ arba baltų **perkus* „ąžuolas“) ir jo priešininkas *Velinas* (plg. sen. ir tarm. liet. *velinas*, liet. *velnias*, lat. *velns*). *Perkūnas* buvęs atsakin-

gas už griausmą, žaibus, lietu, o *Velinas* globojęs vėlių pasaulį. Antrajame mitologijos sluoksnyje, atspindinčiame chtoniškąją Senosios Europos kultūrą, garbinama gimdančioji, kuriančioji žemė, personifikuota kaip liet. *Žemyna*, lat. *Zemes māte*. Senųjų baltų mitiniame pasaulyje veikė dešimtys daugiausia moteriškųjų dievybių, globojusių įvairias sritis, pvz.: lat. *Lauka māte*, *Linu māte*, *Jūras māte*, *Meža māte* (liet. *Medeinė*), lat., liet. *Laima*, *Ragana*. Namų gerove rūpinosi vyriškosios dievybės liet. *Kaukas*, *Aitvaras*, lat. *Mājas gars*. Vietovardžių

9,10,11,12,13,14

su šaknimi *alk-*, *elk-* (plg. liet. *Alka(s)*, *Alkakalnis*, lat. *Elkalauks*, pr. *Alke*) baltų gyventose žemėse gausa ir su jais susijusios saktmės liudija buvusias aukojimų vietas (žodžio *alka*, *alkas*, lat. *elks*, turinčio giminaičių tik germanų kalbose, kilmė neaiški, galbūt jis ateina iš ikiindoeuropietiškojo substrato).

Išplėtotų baltų mitų siužetų, panašių, pvz., į germaniškuosius, nėra išlikę. Linkstama išskirti *Sovijaus mitą*, kuriame aprašomi trys laidojimo būdai ir proteguojamas mirusiųjų deginimas. Kosmogoninio mito fragmentus, manoma, atspindi sakmių siužetai apie pasaulio kūrimą, pasaulio medžio, devyniaragio elnio vaizdiniai ir kt. Apskritai senųjų baltų mitologijos ir religijos rekonstrukcija kelia daugybę klausimų, į juos galbūt atsakys ateities mokslas. Neabejotina, kad senasis baltų pasaulėvaizdis naujaisiais laikais susiliejo su krikščionybės atnešta pasaulėvoka, šventėmis, tradicijomis, degradavo į daugybę prietarų.

Habil. dr. Bonifacas Stundžia

2 EURŲ PROGINĖ MONETA, SKIRTA BALŲ KULTŪRAI

CuNi/CuZnNi lydinys
Skersmuo 25,75 mm
Masė 8,50 g

Monetos briaunoje:
LAISVĖ * VIENYBĖ *
GEROVĖ *

Monetos nacionalinės
pusės dailininkai
Jolanta Mikulskytė ir
Giedrius Paulauskis.
Monetos bendrosios
pusės dailininkas
Luc Luycx

10 000 vnt. BU
kokybės iš bendro
1 mln. vnt. tiražo

Išleista 2016 m.

Informacija Lietuvos banke

Tel. (85) 268 0316

El. p. gpt@lb.lt

www.lb.lt

LIETUVOS MONETŲ KALYKLA

Monetos nukaldintos

UAB Lietuvos monetų kalykloje

www.lithuanian-mint.lt

Lietuviškos kolekcinės monetos

© Lietuvos bankas, 2016

Dizaineris Liudas Parulskis

Leidinyje panaudotos eksponatų iš Lietuvos nacionalinio muziejaus (gintarinis skridinys-amuletas.

III tūkst. pr. Kr. Dakariškės 5 gyvenvietė (viršelės), apskrita plokštinė segė (11, 14)), Latvijos etnografijos muziejaus po atviru dangumi (Alsungos juosta (8)), Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus (ažūrinė ir plokštinė segės (10, 15)), Mažeikių muziejaus (pasaginė segė iš Pavirvytės-Gudų (7)), Priešistorės ir ankstyvosios istorijos muziejaus Berlyne (apskrita plokštinė segė (13)), Vytauto Didžiojo karo muziejaus (apskrita kiauraraštė ir apskrita kiauraraštė su svastika segės (9,12)), Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direktijos fotoarchyvo (žalvarinis smeigtukas įvijine galvute (3)) nuotraukos; iliustracijos iš leidinio „Baltų menas“ (sudarytojas A. Butrimas), 2009 (1, 2, 5, 6), Vorutos pilies rekonstrukcija pagal G. Zabiela, arch. V. Kavaliausko piešinys (4).
Fotografai A. Baltėnas, J. Butrimaitė, S. Butrimienė, C. Plamp, D. Vaičiūnienė.

Išleido Lietuvos bankas, Gedimino pr. 6, LT-01103 Vilnius

Spausdino UAB „LODVILA“, www.lodvila.lt

Tiražas 11 000 egz.